

УДК 241+504

**Світлана Совгіра,
Ганна Гончаренко**

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕЛІГІЇ ТА ЕКОЛОГІЇ ЯК ВАЖЛИВИХ СВІТОГЛЯДНИХ ОРІЄНТИРІВ ЛЮДИНИ

Екологію та релігію поєднує те, що вони надають людині найважливіші життєві орієнтири, проте релігія базується на вірі, тобто безумовному сприйнятті певних догм у якості істинних, у той час як екологія, базуючись на дискурсивному усвідомленому мисленні, намагається усе розглядати критично та доводити те, що розглядається, до рівня розуміння. Крім того релігія це не лише ідеї та погляди, а й соціальний інститут, певні ритуали і навіть певний спосіб життя, а екологія була і залишається практично-дієвою формою світомислення. Екологія залишає на вирішення самої людини питання проте, як саме буде вирішуватися її життєва власна позиція.

Для виявлення точок дотику екології та релігії розглянемо початки формування їх виховного впливу, які закладено в працях перших філософів-натуралістів (Анаксагор (бл. 500 – 428 до н. е.), Демокріт (460 – 370 до н. е.), Арістотель (384 – 322 до н. е.), Лукрецій (бл. 99 – 55 до н. е.), котрі розглядали ряд конкретно-наукових проблем, зокрема, питання про форми співвідношення людини і природи.

Виховний вплив на українців мали філософські школи стародавньої Індії, древнього Китаю (2 половина VI та 1-ша половина V ст. до н. е.). Багата спадщина давньокитайської філософії дала імпульс розвиткові світової філософії. Через Індію ідеї китайської філософії потрапляють до Європи. Найбільш повне знайомство з китайською філософією, за В. Кременем, В. Ільїним, відбулося наприкінці XVII та у XVIII ст. [2, с. 68].

Між західним та східним виховними впливами існують загальні відмінності, виділені рядом авторів (В. Вандишев, В. Кремень, М. Кисельов, В. Крисаченко, І. Огороднік, І. Стогній, В. Петрушенко, Є. Причепій, А. Чанишев). Виховні впливи індійської та китайської цивілізації тривалий час були міфологічними, пізніше поєднувалися з релігійними. В Європі такі впливи були тісно пов’язані з релігією, але вони не розчинилися в ній, а в Давній Греції були відокремлені від міфології. Європейська виховна позиція тісно пов’язана з наукою. На Сході такого зв’язку між вихованням, світоглядом і наукою не існувало.

Друга відмінність – домінування етичної (Індія) і соціально-етичної (Китай) проблематики в східному світогляді та вихованні, а в європейському – вчення про світ і пізнання, хоча на окремих етапах розвитку європейські мислителі також досліджували етичні та соціальні

проблеми.

Третьюю є відмінність суб'єктів світогляду та виховання. В Китаї та Індії особа не посідала того місця в суспільстві, як у Греції чи Римі, а тому панували не особи, а школи, які коментували погляди учителя. В Європі школи були винятком і означали розвиток, зміну ідей.

Четверта відмінність: східний виховний вплив намагається підпорядкувати індивідуальне цілому або розчинити індивідуальне в світовому цілому. Західний, навпаки, виходить із певної автономності основних сфер як індивідуального, так і суспільного життя.

Отже, саме виховний вплив та світогляд західної цивілізації сприяли розгляду життя як активного діяння та виникненню сучасної науки, а східної – пропагував відсторонене споглядання життя. Зіставлення вихідних ідей східного та західного виховних впливів допомагає нам глибше зrozуміти джерела екологічного виховання та їх фундаментальні особливості.

З протистоянням «Схід-Захід» пов’язана й історія України: «чим далі ми заглядаємо в минуле, – пише В. Петрушенко, – «...тим тіснішими виявляються її зв’язки зі східною культурою (контакти з половцями, кримськими татарами), але вже в епоху Нового часу і далі Україна все більше наближалась до західноєвропейської культури» [4, с. 44].

Відтак, розуміння проблеми «Схід-Захід» дає нам змогу уважніше придивитися до виховних екологічних аспектів української нації.

Синтезуючи західний і східний виховні впливи на ґрунті вітчизняної культури києво-руські мислителі надавали цьому процесу оригінальності, створювали в межах християнських стереотипів власне бачення світу. «Звичайно, – вказує Є. Причепій, – основні онтологічні проблеми вони розв’язували в контексті тогочасних поглядів на світ, зокрема його поділу на земний і небесний» [7, с. 216].

Піднесення екологічного виховання проукраїнської доби як специфічного напряму світопізнання і світорозуміння з-поміж міфологічного і релігійного сприяло те, що рівень тогочасного демократичного суспільного буття об’єктивно потребував нових світових орієнтацій з пріоритетом розуму, котрий забезпечував лише певний виховний вплив. Це давало простір для подальшого осмислення навколошнього світу, який сприяв розвитку культури києво-руського суспільства з широкою мережею монастирів, храмів, інших осередків освіти. «Одне можна сказати, – зауважує С. Сирополко, – що в Київській Русі перед татарською навалою налічувалося 15 ієпархій, що монастирів була значна кількість – в самому Києві в той час було 14, а церков ще й того більше, ... кожна єпископська катедра, монастир і церква в Київській Русі тісно сполучались зі школою» [5, с. 36].

Процес зміни виховних впливів свідчить про те, що світоглядні ідеї Київської Русі мають свої корені в міфологічному, язичницькому уявленні

східних слов'ян. Як зазначав Д. Чижевський, підвалинами, на яких виросла національна філософія, був «народний світогляд» [8, с. 493].

З уведенням християнства, з розповсюдженням письменства, особливо з розвитком літературної мови, давньоруська культура отримує можливість познайомитися з надбанням світової філософської думки (Піфагора, Демокріта, Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура та інших мислителів минулого). Новий витік тогоджасної світоглядної позиції українського народу засвідчуєть збережені писемні пам'ятки культури Київської Русі, які розкривають зміст, основні глибинні ідеї, виховні концепції: «Поучення» Володимира Мономаха, «Слово» або ж «Моління» Данила Заточеника, «Вчення» Кирила Новгородця, «Ізборник» Святослава (1073 г.), «Післання», написане Климом митрополитом руським Хомі Пресвітеру витлумачено Афанасієм Монахом» Клима Смолятича та інші.

Але ще важко віднайти чітку онтологічну межу між екологічними і міфологічними та релігійними ідеями як складовими одного і того ж світоглядного поля людини. Адже навіть і в сучасних релігійних системах можна знайти елементи цих початкових поглядів на оточуючий світ. Природа бачилася у вигляді природних ресурсів і явищ, які мали найбільше значення для життя того чи іншого племені.

Вивченню філософських надбань з даних питань, присвячено працю В. Кременя, В. Ільїна «Філософія: мислителі, ідеї, концепції», в якій зазначено, що релігія (від латинського *religio* – побожність) на ранніх стадіях розвитку суспільства складає одне ціле з міфологією [2]. Але щодо змістової сторони (з точки зору світоглядних конструкцій) вона є відмінною. Специфіка релігійного світогляду полягає в тому, що він виходить із принципу монізму (від грецького *tōno* – один). Основним елементом релігії є культова система, тобто система обрядових дій, спрямованих на встановлення певних відносин з надприродним.

Отже, значний виховний вплив на формування проекологічних поглядів наших предків здійснили більш ранні філософські системи античності та епохи еллінізму, що було пов'язано з прийняттям християнства та входженням у систему європейської культури.

Політична і економічна роздрібненість феодального суспільства була гальмом розвитку цілісних виховних концепцій. І цим частково пояснюється різноманітність поглядів (містичний та ідеалістичний напрям у філософії, що виник у III–V ст. н. е. в Римській імперії). Тому, і стан, і характер феодалізму, і його соціальне життя не тільки не давали стимулів для вироблення фундаментальних виховних впливів, для формування системного наукового погляду на природу, але і заважали цьому.

У результаті нагромадження знань, суспільного досвіду та кризи світобачення XIV–XV ст. відбувається суттєва виховна переорієнтація: набувають цінності пізнання природи та вчинки людини [4, с. 97].

Революційним щодо усвідомлення місця людини в світі, в системі –

«людина – природа – Бог» було геліоцентричне вчення М. Коперника.

Людство повільно йшло до нової якості в своїй взаємодії з природою, до нової практики використання природних багатств і нового усвідомлення світу. «Європейська людина побачила, що навколоїшній світ не ворожий до неї і стала розпізнавати його красу» [3, с. 43].

У цей період люди вперше відкривають для себе Землю і усвідомлюють її справжні масштаби (освоєння нових земель А. Веспуччі, Х. Колумбом, Ф. Магелланом). Встановлюється певний економічний взаємозв'язок держав, який породжує світову торгівлю і дає новий поштовх розвитку природничих наук, що змінило погляд на природу, сприяло виробленню нового, співзвучного з новою епохою світогляду.

«Починаючи з гуманізму епохи Відродження, – підкреслює І. Огороднік, – людина стає в центрі світобудови при активній реставрації античного положення про єдність людини і природи... Якщо в центрі уваги античної філософії було природно-космічне життя, середньовічної – релігійне життя і в основі його проблема «осмислення», то з XV ст. на перший план виходить світське життя, набуває значення діяльність людини в цьому світі...» [6, с. 135, 149].

У розвитку виховних ідей простежується тенденція переходу від ідей раннього гуманізму (XIV) до ідей натурфілософії (кінець XVI – початок XVII ст.). В основу змісту тогоденної виховної позиції, як зазначають філософи, було «...покладено синтез християнського неоплатонізму й аристотелізму, елементів філософії Ренесансу та доби раннього просвітництва з духовною спадщиною києво-руського візантівізму та особливостями українського менталітету» [7, с. 225].

Від розуміння виховного процесу як мудрості, що досягається тільки через релігійний і містичний досвід, філософи Києво-Могилянської академії (створена у 1632 р.) поступово переходят до тлумачення його як засобу інтелектуального пізнання істин віри, раціонального осмислення природи і людини, специфіки пізнавальних здібностей тощо. Завдяки зусиллям фундаторів виховних традицій світоглядні ідеї в Україні стали самостійною сферою теоретичної діяльності, розвивалися у контексті надбань західноєвропейської філософської традиції, нагромадили необхідні резерви для свого подальшого поступу.

Період Нового часу охоплює епоху із XVII ст. до кінця XIX ст., після чого починається так звана «новітня історія», що триває і по наш час. Це епоха завойовницьких походів, революцій, формування нових держав, що сприяли швидкому руйнуванню в Європі застарілих соціальних відношень. Розвиток мореплавства, виробництва, соціальна динаміка привели до швидкого розвитку наукового знання. І все це спровокувало значні зрушенні у світоглядних орієнтирах людини. Основною метою виховних пошуків проголошується пізнання природи і закономірностей доцільно влаштованого навколоїшнього світу. Зрештою, як вважає В. Петрушенко,

все це знайшло своє виявлення у нових виховних напрямах:

- світ тепер розглядається людиною як об'єкт, на який спрямовується людська активність, а сама людина – як суб'єкт такої активності;
- світ постає в якості надскладного механізму;
- людина повинна пізнати цей механізм та опанувати його;
- природа тепер поділяється на живу та неживу, але і та, і інша є лише основою для росту людської могутності;
- вважається, що людина, спираючись на свій розум, повинна перетворити середовище своєї життедіяльності, зробивши його оптимальним [4, с. 118].

Людський світогляд все ще залишався в межах механічного уявлення.

Природознавство, яке активно пробуджувалося для розвитку потреб виробництва, все більше потребувало систематизації отриманих фактів. Виробнича практика тогочасного суспільства об'єктивно зумовила вироблення відповідних виховних впливів. В. Готт, А. Урсул зауважують, що три відкриття показали людям, що світ влаштований інакше, ніж трактувала філософія прагматизму. Закон збереження і перетворення енергії показав незнищуваність матеріальності природи. Теорія еволюції перетворила людину із «царя природи» на земну істоту. Відкриття клітини показало те, що природу можна пізнати [1, с. 50]. Тому світогляд не міг залишатися на старих позиціях.

Через те, що мислителі цього періоду дивилися на природу, як на суспільну практику, то саме суспільство почало визначати, регулювати і контролювати її, виходячи з матеріальних можливостей, мети, характеру, узгоджуючи із своїм світоглядом та виховними впливами. Іншими словами, вперше був даний не просто філософський, але й соціологічний аналіз проблеми. А це вже логічно показало, що гармонізація природокористування – це насамперед гармонізація в світі людей, суспільних відносин. Лише в таких умовах може відновитися порушена єдність у системі «людина – природа», здійснитися гуманізм природи і натуралізм людини [3, с. 75].

Перехід до нового часу знаменував новий етап взаємодії суспільства та природи і являв собою значний крок на шляху розвитку людства, соціалізації людини і становлення її як планетарної сили.

Проведений аналіз історичних аспектів, які заклали виховний екологічний фундамент, показав, що історія розвитку людської цивілізації містить у собі різноманітні підходи до проблеми взаємозв'язку людини і природи, зумовлені рівнем розвитку науки, соціально-економічними умовами, поглядами на взаємодію людини і природи відповідно до світогляду тогочасної епохи. Ми можемо констатувати, що тільки природовідповідна світоглядна концепція здатна дати відповіді на складні

питання взаємодії людини і природи та шляхи вирішення назрілих екологічних проблем в творчому осягненні всієї духовної спадщини людства, в глибинному синтезі всіх форм суспільної свідомості, індивідуальної самосвідомості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Готт В. С. Союз философии и естествознания / В. С. Готт, А. Д. Урсул. – М. : Знание, 1973. – 63, [1] с. – (Новое в жизни, науке, технике; Серия «Философия»; № 2).
2. Кремень В. Г. Філософія : мислителі, ідеї, концепції : підручник / В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К. : Книга, 2005. – 528 с.
3. Лаптев Н. Д. Экологические проблемы : социально-политический и идеологический аспекты / Н. Д. Лаптев. – М. : Мысль, 1982. – 247 с.
4. Петрусенко В. Л. Філософія : курс лекцій : [навч. посібник для студентів вищих закладів освіти III–IV рівнів акредитації] / В. Л. Петрушенко. – К. : Каравела; Львів : Новий світ – 2000, 2002. – 544 с.
5. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – Київ : Наук. думка, 2001. – 912 с.
6. Социально-философские проблемы экологии / [И. В. Огородник, Н. Н. Киселев, В. С. Крисаченко, И. П. Стогний] ; под ред. И. В. Огородника. – К. : Вища шк., 1989. – 271 с.
7. Філософія : посібник для студентів вищих навчальних закладів / [Причепій Є. М., Черній А. М., Гвоздецький В. Д., Чекаль Л. А.]. – К. : Академія, 2001. – 576 с.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський // Історія української філософії : навч. посібник / Ю. О. Федів, Н. Г. Мозгова. – К. : Україна, 2001. – С. 488–498.